

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ И СОЦИАЛНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА БЛАГОПОЛУЧИЕТО И ОЦЕНКАТА ЗА ЩАСТИЕ ПО ДАННИ ОТ ISSP 2018

Елка Тодорова*

Увод

Ако щастието и здравето са основни цели на хората и обществата и както показват социологическите изследвания тежат повече от религията, парите и образованието, представлява несъмнен интерес да се разкрие социологическата и ако е възможно да се отдели социалнопсихологическата трактовка на оценъчната категория "щастие", а оттам и "благополучие". Това са категории, които неотменно присъстват при създаване на индекси за социално и човешко развитие, при изработване на стратегии за обществени промени във всички области на живота.

Най-общо, щастието се свързва със състоянието на удовлетворение от себе си, с доброто качество на живота или с високото благополучие. Затова и социолозите създават отделни скали с индикатори за определяне на конструкта – удовлетворение, качество на живот и благополучие. В логиката на европейските социални проучвания (ЕСП/ESS) личното благополучие намира най-широко приложение. Напоследък то се определя като "положително физическо, социално и ментално състояние, като не се ограничава до липсата на болка, дискомфорт и неспособност", дефиниция, заимствана от Британското министерство на околната среда, храната и селскостопанските въпроси при изготвяне на оценъчни категории за измерване на благополучието [1].

ЕСП въвеждат едновременно трикритерийно измерване на благополучието – като *самостоятелен индикатор* (оценъчна скала, по която индивидът с високо благополучие оценява живота си като добър, ако е силно удовлетворен от него, оказала се валидна при проверка по статистическите критерии и включена в повечето статистически бюлетини на отделните страни); като *обективна категория* (тогава благополучието се свързва с "удовлетворение от сегашните условия на живот" и "очакванията за бъдещето"); и като *субективна категория* (която има две страни: състои се от

* Елка Тодорова, професор, доктор на социологическите науки, катедра "Икономическа социология", Университет за национално и световно стопанство, email: etodorova@unwe.bg

емоционален компонент, т.е. чувствата на радост и удоволствие, различни измервания от типа на щастие, както и модели, почерпени от опита на лицето да изразява отделни настроения и емоции и от информация, получена от непосредствената му социална среда – семейство и приятели; и от когнитивен компонент, определен от индикаторите за удовлетворение от живота и от оценки за постигането на различни жизнено цели в областите на брака, семейството, работата и почивката). Субективното благополучие става "един от трите начина да се определи качеството на живот на съответното общество, наред с икономическите и социални индикатори", по думите на Диънър (Diener, 2005).

Благополучието като социологическа и социалнопсихологическа категория

В модела на ЕСП благополучието е определяно като субективно, динамично, отчитащо чувството на хората за това как върви животът им по отношение на взаимодействието, което обстоятелствата, дейностите и психологическите възможности на хората създават у тях (т.нар. "умствен или ментален капитал") [2] Поради динамичната природа на благополучието високи нива означават висока способност на реакция при трудни обстоятелства, иновативно и конструктивно участие в света, активна връзка с другите хора, т.е. благополучието тук се вижда като крайна цел на човешките стремежи. Тъй като е по-широко понятие от удовлетворението от живота, благополучието от една страна го съдържа, но извън него включва социални величини, а така също и чувствата, функционирането и психичните ресурси. Така видно, благополучието, обединява личната и социална оценка за благополучие. Личната оценка включва емоционалното благополучие, удовлетвореността от живота, жизнеността, настойчивостта и самочувствието, както и положителното функциониране. Социалното благополучие се определя от поддържащите личността връзки и от доверието и принадлежността.

В психологията отсъствието на директно влияние на обективните фактори върху самооценката за щастие и благополучие се обяснява с тезата за наличието на "хедонистична адаптация", "хедонистична бягаща пътека" ("hedonic treadmill") и "аспирационна бягаща пътека" (Kjell, 2011). Ако следвайки теория на адаптацията, бихме очаквали удовлетворението от живота и афективния опит заедно и поотделно да се поддават на адаптация, то ефектът на бягащата пътека при оценка на удовлетворението означава, че има промяна на стандартите с тенденция за повишаването им (аспирационна пътека). Ето защо хората с по-високи доходи могат и да се чувстват по-удовлетворени от живота в сравнение с бедните, но се нуждаят от повече наслади, удоволствия, за да бъдат равно удовлетворени. В този смисъл,

реалните разлики в удоволствията няма как да се видят директно отразени в удовлетворението. Допълнително, според хипотезата на фокусирането, влиянието на жизнените обстоятелства върху удовлетвореността е по-силно от заявеното влияние на цялостния опит на личността. Тогава, оценката на живота частично изисква сравнение на обективните обстоятелства спрямо конвенционалните стандарти, като припомня на богатите, че са богати, а на бедните, че са бедни, на разведените, че са разведени и т.н. Афективният опит би бил еднакво силен само в случаите, когато съждения или мисли за него излязат на преден план в паметта, например при задаване на въпроси за сравняване на доходи и жизнени ценности (Kahneman, 2004).

Според психолозите личностни фактори като темперамент и равнище на депресивност (слаба депресия или лош сън) и определени черти на настоящата ситуация, такива като наличието на хора за взаимодействие или равнището на времеви натиск в работата оказват силно влияние върху афективната реакция. Жизнените обстоятелства могат да станат определящи, когато хората се самоопределят за благополучието си и отговарят на имплицитни въпроси, свързани с търсене на оценка на това, колко са нещастни в семейството, на работа, в общността (Kahneman et al., 2006).

Според социалните психолози използване на времето и субективното преживяване на специфични ситуации (например, характера на всекидневните ситуации, вкл. на непосредствено действащата ситуация при оценяване) са в състояние да окажат силно влияние върху оценката на благополучието, защото са в пряка връзка с отсъствието на депресия и доброто качество на съня. Това влияние е по-силно от общите оценки за доход и образование. А социалните отношения, особено негативните, влияещи върху социалното самозатваряне и остракизма не просто не поддържат и не подпомагат, а са част от субективното осмисляне на благополучието. За психолозите е очевидно, че всеки негативен стимул въздейства по-мощно върху самооценката, от който и да е позитивен стимул и че в социалните взаимоотношения отрицателните епизоди намират по-голяма тежест отколкото положителните. Също така е известно, че паметта, която е реконструктивна, а не точно копие на оригиналния опит, не е свързана само с припомняне на настроения и емоции, а и въздейства върху бъдещите избори. Поради това, самооценката за благополучие или за щастие не се свързва само с миналото и настоящето, но и с избраната посока на действия в бъдещето (Hutz, 2014). При нея бъдещите очаквания за успех или неуспех приемат формата на оценка на минали неблагоприятия и при припомняне, активирането, възбудата се зарежда или тръгва от непосредствената ситуация, за да включи процеса на припомняне на минали ситуации, следва припомняне на чувства и формулиране на бъдещи очаквания.

Влиянието на културата, според социалните психолози, е много по-силно отколкото обикновено се очаква при сравнение на резултати от различни страни. Културата обаче оказва директно влияние върху мисленето и поведението, поради което самооценката за щастие много по-често е резултат на културното влияние както при определението, така и при оценка на опита и аргументиране на причините за оценката.

От социологическа гледна точка субективното благополучие се измерва като чрез анализ на контрола на личността върху познавателните и контрола върху емоционалните фактори. И двата вида контрол несъмнено са важни за оценка на благополучието, защото първият е свързан с удовлетворяване на нуждата за контрол, а вторият облекчава нуждата от съгласуваност, свързаност и принадлежност, но само последният, както според социалните психолози, така и според социолозите, директно се отнася до благополучието. Разликата е в това, че когато вниманието е насочено към когнитивните аспекти, когато се предизвика внимание към определени нужди, за да се оцени удовлетвореността от тях, изследователите фактически несъзнателно насочват и тласкат оценката да се води по посока преди всичко на когнитивната ѝ част. Освен когнитивни аспекти, самоосъзнаването на удовлетвореността или щастието несъмнено включва и емоционални аспекти. Последните не могат да се заявят, защото натоварената когнитивна част на конструкта на самоосъзнаването изкривява или представя непълна картината за удовлетворението като акцентира върху разочарованията и в същото време може да създаде чувство за непълнота.

Като мярка за предпазване от подобни отклонения е възможно при самооценка на удовлетворението и самооценки за щастие да бъдат включени индикатори за определяне на конструкта "хармония в живота". В този случай цялостното благополучие няма да се изчерпва с когнитивното благополучие, а ще бъде допълнено от вариант на друг тип оценка за благополучие, която стои по-близо до оценка на емоционалния аспект на конструкта.

Всъщност, става дума за промяна на гледната точка. Досега при оценка на субективното благополучие индивидите сами определят кои когнитивни аспекти да изберат като задоволителни, за да са в състояние да се самооценяват доколкото е възможно по-положително (поне според виждането на психолозите тази би трябвало да бъде здравословната позиция). Ако приемем, обаче, че не толкова удовлетворението, колкото други по-ценени и от по-висок порядък ценностно-емоционални фактори (индикатори) стоят в основата на личната преценка на индивида, тогава бихме очаквали друг тип оценка и по сила и по вид. Детайлизирането на динамиката, причините и следствията от различните аспекти на благополучието всъщност се оказват по-важни за интерпретация на самооценките, отколкото равнището на удовлетворение. Това става особено явно в ситуации, в които основен белег

на културата са балансът и хармонията, а не личната инициатива и аз-настойчивостта. Всъщност, тук става дума за разграничаване на аз-фокусирания и фокусирания върху другите аз; за независимия и междуличностно зависимия аз; за разграничаване на първичния от вторичния аз-контрол. В първия случай на дихотомиите говорим за оценка на способността на индивида да променя средата според желанията си, поради което и да се самоопределя като "високо удовлетворен" за разлика от втората теза, при която става дума за способността на индивида да се приспособява, да използва вторичен контрол, да се напасва към средата ("fit-focused") (Morling, 2006, с. 280). Не случайно в българската социология има виждания за наличие на амбивалентност в светоусещането на българите, с което частично може да се обяснят данните за ниска самооценка по категорията благополучие и щастие. Когато се регистрира "социален песимизъм и личностен оптимизъм едновременно" (Неделчева, 2010, с. 93), или се говори за традиционно присъствие на амбивалентността като успешен адаптационен механизъм в светоусещането на българите (Тодорова, 1992), всъщност се приема, че е налице интериоризация на проблемите на обществото в системата на субективността, която на свой ред разкрива амбивалентност. Когато опората в "интимното и личното", характерно за съвременния човек, се вижда като изход от социалните противоречия, самооценката за щастие може да бъде "освободена" от социалните проблеми и да е относително висока. Но ако светоусещането отразява една "социализирана амбивалентност", самооценката за щастие неминуемо би била ниска (Тодорова, 2011). Подобно обяснение според нас изглежда далеч по-коректно при анализ на данните, разкриващи че равнището на благополучие, което регистрират българските респонденти в сравнителни изследвания е изключително ниско.

Целта на статията е да илюстрира на основата на данни, получени в последното издание на ISSP (Програмата за международно социално проучване към ЕСП), някои от описаните по-горе явления – аспирационна бягаща пътека, когнитивни аспекти на субективното благополучие, промяна в нагласите от традиционно към нетрадиционно светоусещане.

Методика на изследването

Проучването по линия на ISSP през декември 2018 г. е извършено по методика, контролирана от ESS, включващо представителна българска извадка над 18 годишна възраст от 1098 пълнолетни лица (при посетени 1390 жилища). Използвани са два метода за събиране на информация – полустандартизирано интервю и анкетна карта. Участието на България в изследването е резултат на включването на "Европейското социално проучване за България" в Националната пътна карта за научна инфраструктура [3].

Хипотези

1. Самооценката за щастие корелира високо със самооценката за статуса на групата по принадлежност, с изключение на самооценките се най-високо по групов статус (илюстрация на аспирационната бягаща пътечка).
2. Самооценката за щастие корелира високо с образованието на лицата (когнитивни аспекти на субективното благополучие), но при висшето магистърско и докторско равнище е възможно да се породи ефекта на хедонистичната аспирационна бягаща пътечка.
3. Самооценката за щастие корелира високо с възрастта на лицата (когнитивни аспекти на субективното благополучие), но в пика на средната възраст самооценката за щастие се вдига, наподобявайки този на лицата в най-младата възраст .
4. Самооценката за щастие е свързана нееднозначно с нагласите за традиционно – нетрадиционно светоусещане и по-специално с отношението към изневяратата, аборта, хомосексуалността и традиционното полово-ролево разпределение на задълженията в семейството.
5. Самооценката по удовлетворение от отношенията в семейството регистрира аналогични резултати като тези при самооценката за щастие.

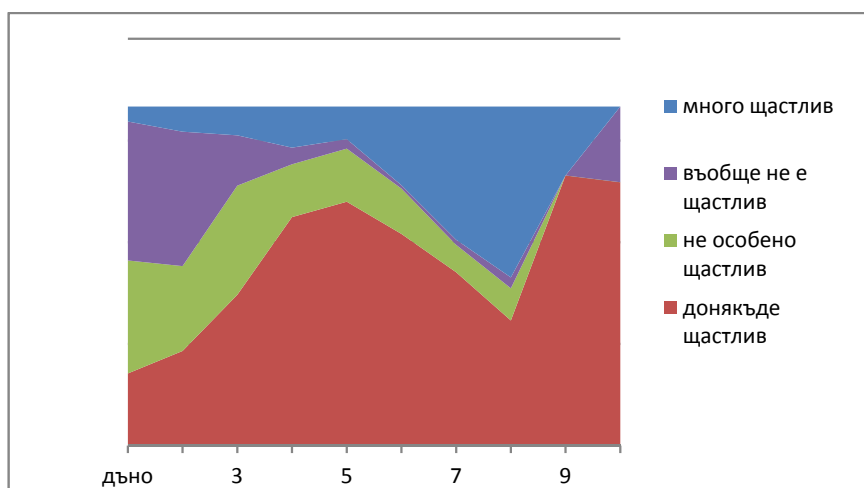
Проверка на хипотезите

В търсене на тенденция при самоопределянето по линия на щастие и удовлетвореност, проверихме самооценките за щастие, дадени от български респонденти през 2006 г. и 2012 г. в европейското социално проучване. Основният извод, който се налага е, че няма съществена разлика в данните от 2006 г. спрямо резултатите за 2012 г. по отношение на самооценката за щастие (32.8% са щастливите през 2006 г., 33.6 са тези през 2012 г. кумулативно за оценките от 7-10 на 10-бална скала). Същото се отнася до самоопределилите се като средно щастливи (34.5% през 2006 г. срещу 32.2% през 2012 г.; оценки от 5-6) и нещастни (32.6 през 2006 г. и 34.2% през 2012 г.; оценки от 1-4). Неотговарящите на този въпрос са незначително малко и в двете проучвания. Затова насочихме вниманието си основно към резултатите, получени от проучването по линия на ISSP през 2018 г.

За разлика от класическата 10 бална скала за самооценка на щастието, използвана през 2006 и 2012 години, във варианта на ISSP 2018 г. на въпроса "Ако сега направите равносметка на живота си, като цяло доколко щастлив се чувствате" е предложена 4 бална скала за отговор (чувствам се "много щастлив", "донякъде щастлив", "не особено щастлив", "въобще не съм щастлив"). Като оставим настрана въпроса дали подобна скала е стилово,

логически и статистически коректна (авторът смята, че проблемът е в не-точния превод от английски: където стойностите са *very happy*, *fairly happy*, *not very happy*, *not at all happy* и смислово се разграничават от използваните в българския вариант на анкетната карта отговори), е очевидно, че следва да разглеждаме резултатите от това проучване самостоятелно, без да се опитваме да търсим сравнение с данните от предишните години.

При проверка на първата заложена хипотеза, данните разкриват, че самооценката за статуса на групата, към която принадлежат лицата има връзка и дава представа за самооценката по линия на жизнената равностетка за "щастие". С увеличение на статуса на групата се увеличава и процентът на самооценките се като "много щастливи" и "донякъде щастливи" (вж. фиг. 1).

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 1. Връзка между самооценката за щастие (4 бална скала) и самооценката за статуса на груповата принадлежност (скала 1-10)

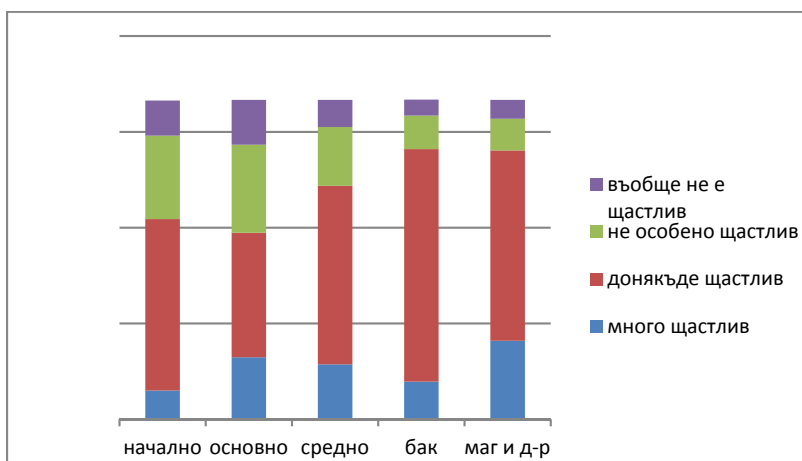
С увеличение на статуса на групата се намалява на свой ред процентът на "нешащните", освен при най-високо статусовата група, оценена с 10-та степен. В тази група няма "много щастливи", а само "донякъде щастливи", а процентът на самоопределилите се като "въобще не щастливи" е твърде висок (22.3%). Хипотезата ни, че удовлетворението от живота и афективния опит не просто се поддават на адаптация, но и се променят стандартите, мерилото, което дава на равностетката количествен измерител – повишават се аспирациите с повишаване на статуса и оттук общото удовлетворение

или оценката за щастие може да се намали, да спадне, т.е. да е налице именно описаният по-горе ефект на "аспирационната бягаща пътечка".

Втората хипотеза се отнася до социологическите очаквания за висока корелация между образованието на лицата и тяхната възраст при оценка на когнитивния аспект на благополучието и респективно на щастието.

Действително, самооценката за щастие е в пряка зависимост от образователното равнище (вж. фиг. 2).

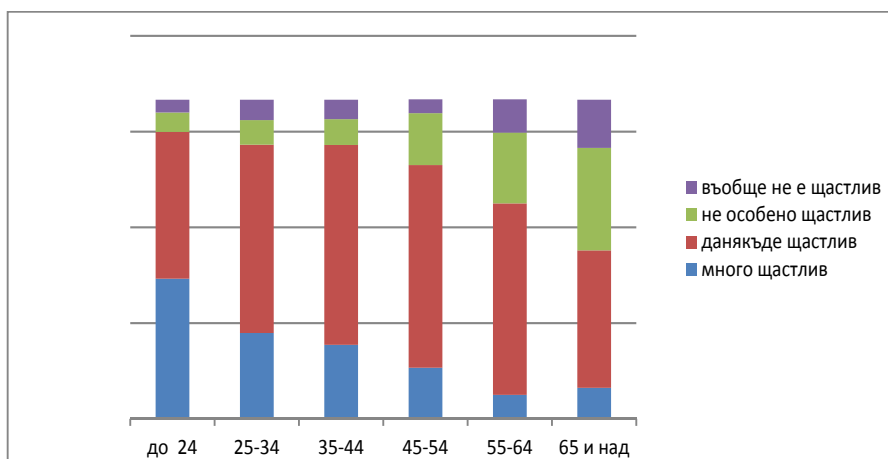
Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 2. Връзка между образователното равнище на респондентите и самооценката за щастие

В кумулативната величина, включваща "много щастливи" и "донякъде щастливи", такива са 84.6% от бакалаврите и 84.2% от магистрите (срещу 73% от средните, 58% от лицата с основно образование и 62% – с начално образование). Обратно, най-голям е процентът на "въобще нещастливи" сред лицата с основно образование (14%), следвани от тези с начално и средно образование (съответно 11.1% и 8.5%), за да намалее при висшистите-бакалаври, магистри и доктори до 5-5.9%. В същото време, сред "не особено щастливите", най-голям е дялът на лицата с начално и основно образование (съответно 11% и 14%). Съществено спада този процент при лицата със средно образование (8.5%) и висшистите-бакалаври (5%) и се вдига до 8.8% при висшистите-магистри и доктори. Според нас това е нова илюстрация на "аспирационната бягаща пътечка".

В съответствие с третата хипотеза, самооценката за щастие е свързана значимо с възрастта на изследваните лица (вж. фиг. 3).

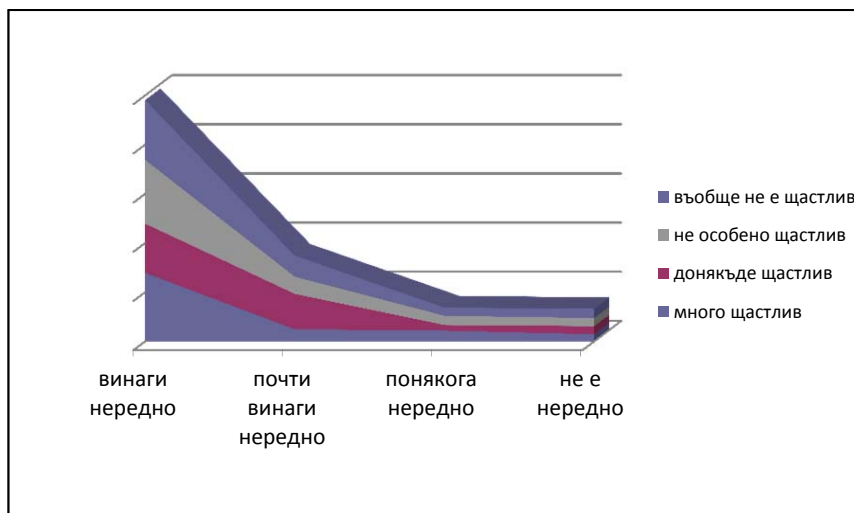
Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 3. Връзка между възрастта на лицата и самооценката за щастие

Вижда се, че колкото по-млади са респондентите, толкова по-висок е процентът на много щастливите и щастливите (90%, 87%, 86%, 80%, 67.5%, 53%) и обратно, процентът на "нешащните" се увеличава с увеличаване на възрастта (4%, 6.4%, 6.1%, 4.3%, 10.4%, 15.1%). Едно изключение правят само лицата във възрастта 45-54 години по отношение на процента "нешащни", който намалява и се доближава до този на най-младите респонденти – на тези до 24 години. Спекулативно или не, но това е възрастта на пика на социалната кариера на работещите, респективно на доходите и на най-високата готовност за промяна в сферите на труда, семейството и психичното самоусещане, а оттук и на възможно облекчение на характерната амбивалентност в светоусещането.

Четвъртата хипотеза се отнася до разкриването на характера на промените в нагласите.

Първият въпрос е "Смятате ли, че е нередно женен мъж или жена да имат сексуални контакти с друг освен със собствения си съпруг/съпруга?", като скалата съдържа 4 отговори: "винаги нередно", "почти винаги нередно", "само понякога нередно", "няма нищо нередно" (вж. фиг. 4).

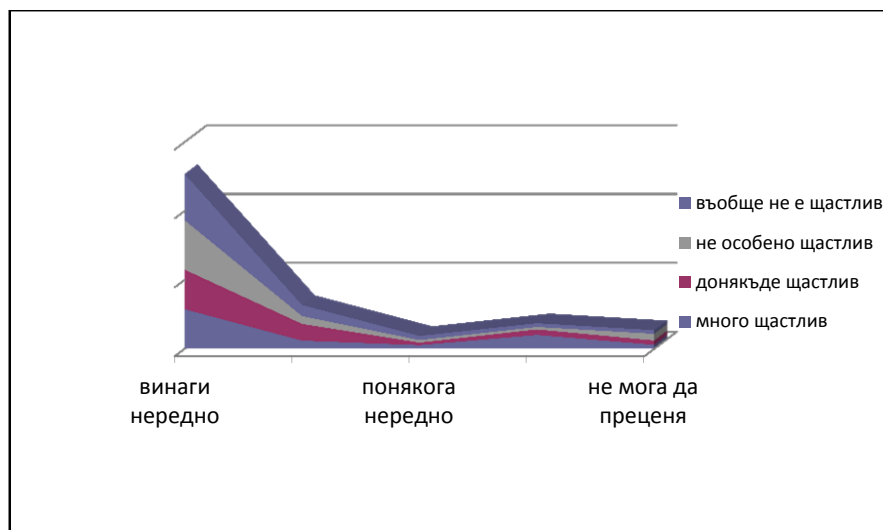

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 4. Оценка на нагласата към извънбрачни връзки и самооценката за щастие

Данните разкриват, че с повишаване на самооценката за щастие сериозно се повишава и процентът на смятащите, че *извънбрачните връзки са винаги нередни* (70% от "много щастливите" смятат така). От друга страна, сред лицата с нагласа, че *няма нищо нередно в извънбрачните връзки* намират място по равен процент от всички групи самоопределили се по категорията "щастие"

Вторият въпрос касае нагласата към хомосексуалните – "Какво мислите за сексуалните връзки между двама души от един и същи пол?" като отговорите са същите като в предишния въпрос (вж. фиг. 5).

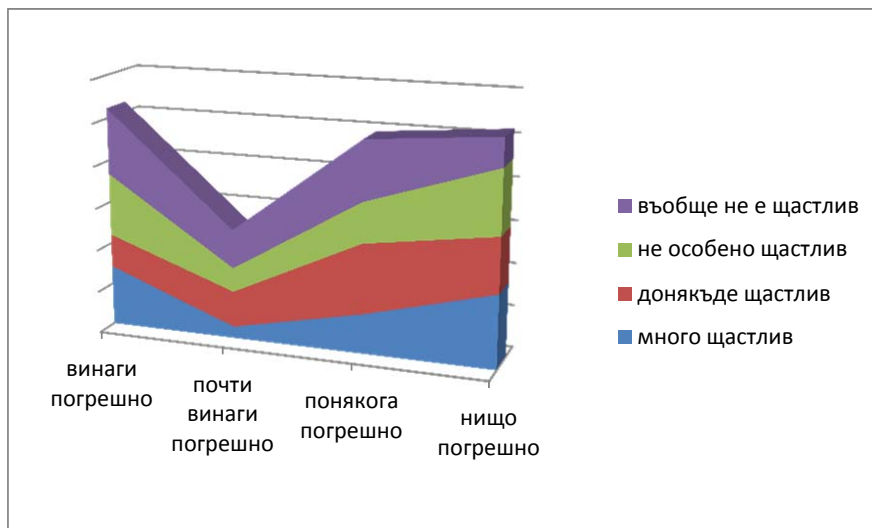

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 5. Оценка на нагласата към хомосексуалните и самооценката за щастие

Негативната нагласа към хомосексуалните връзки корелира със самооценката за щастие. Колкото по-щастливи се самоопределят лицата, толкова по-голям е процентът сред тях на имащи негативни представи. Сред много и донякъде щастливите повече от 50% от лицата имат негативна нагласа (съответно 57.4% и 57.5%). При "не особено щастливите" този процент е 72%. Лицата с *положителни нагласи* към хомосексуалните връзки са 20% от много щастливите и 8.1% от донякъде щастливите. Сред не можещите да преценят най-голям е процентът на лицата самоценили се като не особено щастливи (9.7%).

Третият въпрос касае нагласата към аборта – "Вие лично смятате ли, че е погрешно жена да направи аборт, ако семейството има много малки доходи и не може да си позволи повече деца"? като отговорите са: "винаги е погрешно", "почти винаги е погрешно", "само понякога е погрешно", "няма нищо погрешно" (вж. фиг. 6).

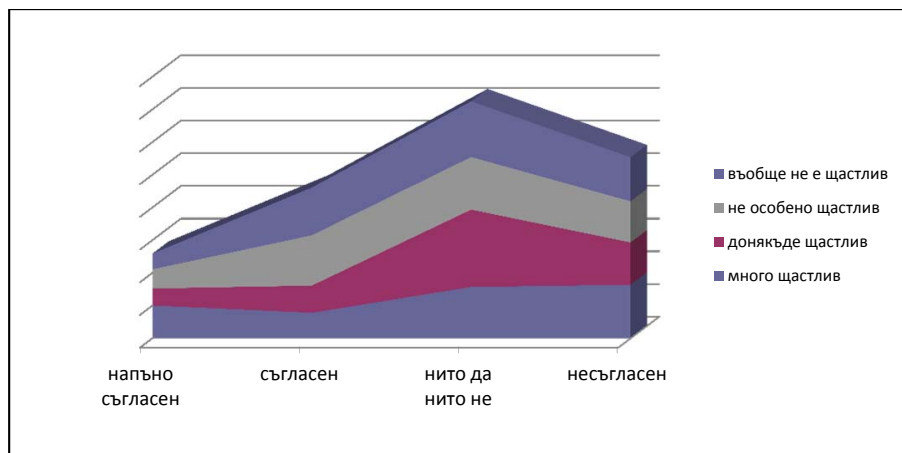

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 6. Оценка на нагласата към аборта и самооценката за щастие

Сред *приемащите* аборта, най-голям е процентът на много щастливите (35%). Изобщо, приемащите аборта се самоопределят като хора, самооценяващи се положително по оценката за щастие (35% много щастливи; 26% донякъде щастливи; 30% не особено щастливи). Около половината от самоопределилите се като нещастни също смятат аборта "винаги и почти винаги" за погрешно действие.

Четвъртият въпрос се отнася до нагласата към традиционното полово разделение на труда. Въпросът е "Доколко сте съгласни със следното твърдение: "Задължението на мъжа е да осигурява доход, а на жената- да се грижи за семейството", като възможните отговори са: "напълно съгласен", "съгласен", "нито съгласен, нито не", "несъгласен", "напълно несъгласен" (5-бална скала) (вж. фиг. 7).

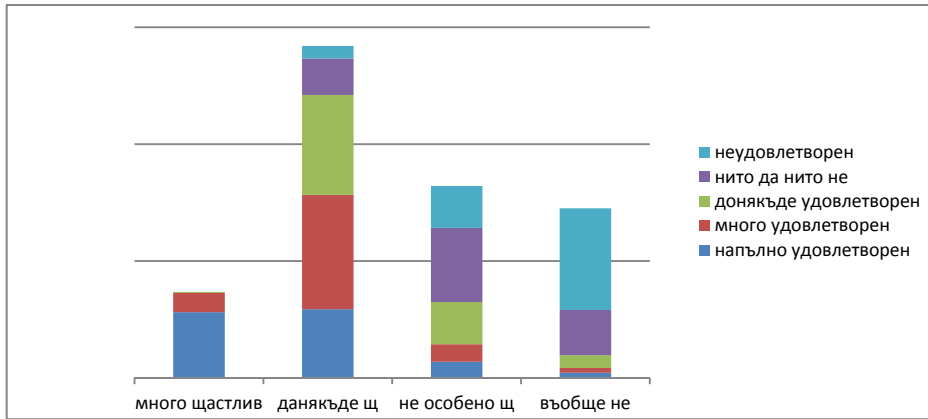
Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 7. Оценка на нагласата към традиционните семейни роли и самооценката за щастие

Напълно съгласни с твърдението за традиционно полово ориентирано разпределение на задълженията има във всяка от групите по самооценка за щастие. Тенденцията е много щастливите и донякъде щастливите да са по-скоро несъгласни или да не вземат отношение по този въпрос. Сред самоопределилите се за "нешастни" – делът на отхвърлящите подобен патриархален модел е аналогичен на другите групи щастливи хора.

Петата хипотеза се отнася до резултатите от съпоставянето на отговорите на лицата за удовлетворението към отношенията в семейството, самооценките за щастие и нагласите към извънбрачните връзки, хомосексуалните, аборта и традиционните семейни роли.

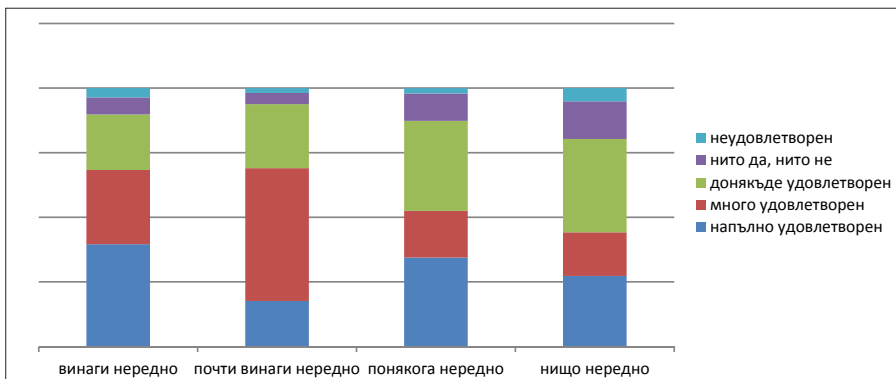
Налице е висока корелация между самооценяващите се като много щастливи и донякъде щастливи с напълно и много удовлетворените от отношенията си с членовете на семейството си. Макар да не е ясно дали удовлетворението ги прави щастливи или обратно, усещането за щастие води до удовлетворителни отношения в семейството, но е налице пряка положителна връзка между двата индикатора. Процентът на много щастливите е най-висок сред напълно удовлетворените – 42.2%. Най-малък е процентът на нещастните сред напълно и много удовлетворените (3.3% и 3.1%). Обратно 65.2% от неудовлетворените от отношенията в семейството са и нещастни (въобще не са щастливи). Почти всяко трето лице, което не е в състояние да определи удовлетворението си "въобще не е щастливо" (29%) (вж. фиг. 8).

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 8. Самооценката за щастие във връзка с удовлетворение от отношенията в семейството

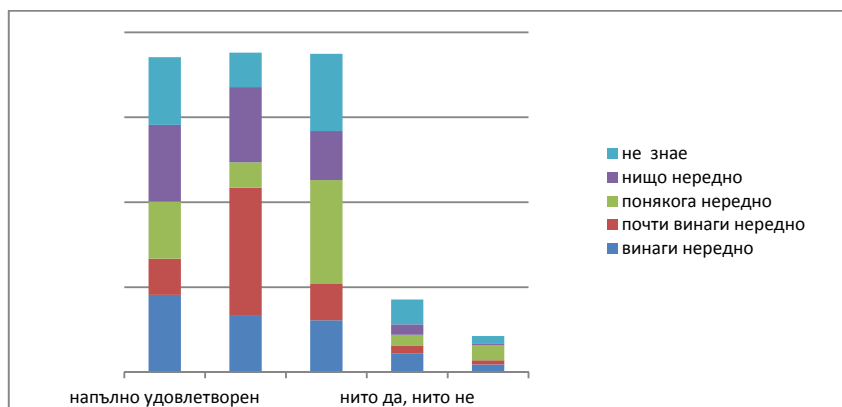
С повишаване на удовлетворението от отношенията в семейството се повишава и процентът на смятащите, че извънбрачните връзки са винаги нередни. Това са 89.9% от всички лица с категорична негативна нагласа към извънбрачните сексуални връзки. От друга страна, сред лицата с нагласа, че няма нищо нередно в извънбрачните връзки 80.3% също се самооценяват като удовлетворени (напълно, много и донякъде) (вж. фиг. 9).

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 9. Удовлетворение от отношенията в семейството и нагласа към извънбрачните връзки

Негативната нагласа към хомосексуалните връзки корелира с удовлетворението от отношенията в семейството. Колкото по-удовлетворени са лицата, толкова по-голям е процентът сред тях на имащи негативни представи. Същото обаче се отнася и до тези, които имат положителни нагласи към хомосексуалните връзки – колкото по-удовлетворени са, толкова по-голям е процентът на лицата с позитивна нагласа. Става дума за две групи с полюсни нагласи, които поотделно се самооценяват като удовлетворени от отношенията в семейството си (вж. фиг. 10)

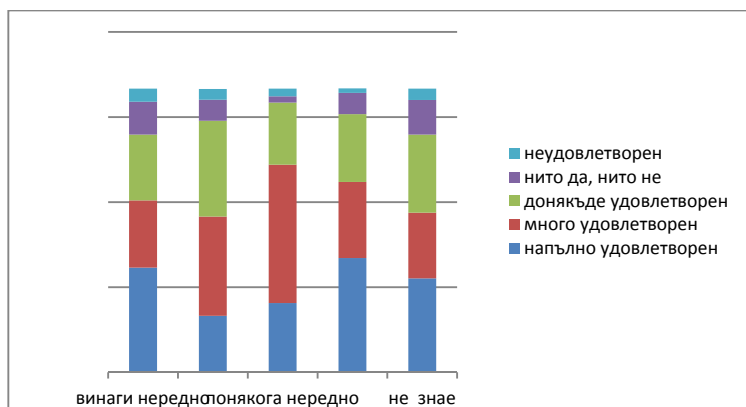

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 10. Удовлетворение от отношенията в семейството и нагласа към хомосексуалните връзки

Сред приемащите аборта, най-голям е процентът на напълно удовлетворените от отношенията в семейството си – 40.3%. Изобщо, приемащите аборта се самоопределят като удовлетворени от отношенията в семейството (91%). От друга страна, и онези, които са против аборта и го смятат за "винаги погрешно" действие също в 83.8% от случаите са лица в някаква степен удовлетворени от семейните отношения (вж. фиг. 11)

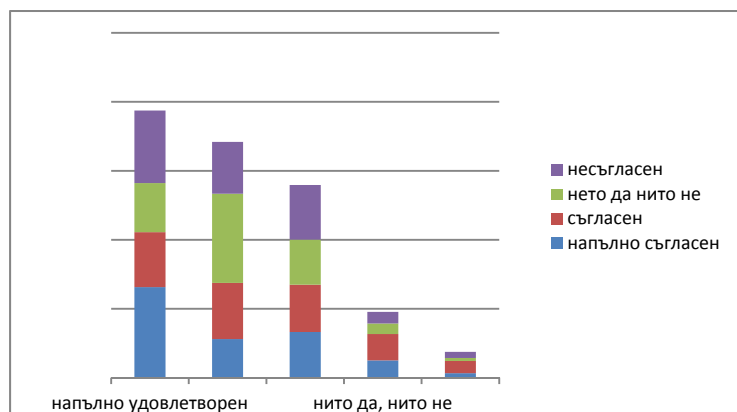

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 11. Удовлетворение от отношенията в семейството и нагласа към аборта

Напълно съгласните с твърдението за традиционно полово ориентирано разпределение на задълженията са и удовлетворени от отношенията в семейството, но в групата на несъгласните с тази традиционна нагласа процентът на удовлетворените е практически същият (88.8% и 90.8%) (вж. фиг. 12)

Източник: данни по ISSP, 2018

Фиг. 12. Удовлетворение от отношенията в семейството и нагласа към традиционни роли в семейството

Обосновка на резултатите

Самата самооценка за щастие не зависи силно от пола и брачния статус, но зависи от образователното равнище. С повишаване на завършеното образование се повишава самооценката за щастие. Не случайно делът на "много щастливите" сред учащите се, както и на лицата до 24 години, е най-висок.

При проверка на динамичните редове в няколко поредни изследвания на определени въпроси, свързани с общи нагласи, бихме очаквали относително стабилни оценки. Връзките между самооценяващите се като щастливи и нагласите, свързани с извънбрачните отношения, отношението към хомосексуалността, аборта и традиционните полово-ролеви семейни модели следват в някаква степен културните специфики на всяка общност. Промените в общественото съзнание, на които сме свидетели от 30 години насам, несъмнено дават отражение върху нагласите на българите като от една страна възпроизвеждат съществуващите нагласи, част от вече оформената идентичност на хората, но от друга допускат някакви видоизменения, отразяващи натиска върху националните нагласи от страна на новите нагласи-наднационални, европейски.

В отговорите на лицата виждаме както отдръпване от традиционния патриархален модел и от традиционното консервативно отношение към определени социални отношения, така и, макар и по-слабо, разширяване на когнитивната част на нагласата и допускане на съждения, противоречащи на традиционните. Това най-ясно личи в отговорите, свързани с патриархалното разпределение на домашните задължения. Категорично несъгласните и колебаещите се, са основен дял във всички групи лица, разграничими по самоусещането си за щастие.

Колкото до нагласата към извънбрачните връзки, самооценките се високо по скалата за щастие са със силно отрицателна нагласа, но подобна е картината и при останалите самооценъчни групи. В същото време, при оценка на нагласата към хомосексуалните връзки, делът на приемащите ги е по-голям, а и тази нагласа не зависи от степента на самооценката за щастие – среща се сред всички респонденти, независимо от това доколко щастливи се чувстват, т.е. нагласата сама по себе си не се променя, но когнитивните и аспекти се разширяват, за да включат аргументи, по същество противоречащи на емоционалната част на нагласата.

Нагласата към приемане на аборта както се приема, така и се отхвърля от самооценките се по скалата за щастие. Става дума за две групи, които са с противоположни нагласи към аборта, едните имащи амбивалентно отношение, другите – устойчиво и еднозначно.

От приведените резултати се вижда, че предложените хипотези за това, че самооценката за щастие корелира високо със самооценката за статуса на

групата по принадлежност, с изключение на самооценките се най-високо по групов статус, е доказана и представлява илюстрация на ефекта за аспирационна бягаща пътечка.

Втората хипотеза също е доказана, защото данните разкриват, че самооценката за щастие корелира високо и с образованието на лицата, макар при висшето магистърско и докторско равнище да се поражда ефекта на хедонистичната аспирационна бягаща пътечка.

Третата хипотеза е свързана с очакването за висока корелация на самооценката за щастие и възрастта на лицата (когнитивни аспекти на субективното благополучие). Както и се очакваше, в пика на средната възраст самооценката за щастие се вдига, наподобявайки този на лицата в най-младата възраст.

Четвъртата хипотеза гласи, че самооценката за щастие е свързана нееднозначно с нагласите за традиционно – нетрадиционно светоусещане и по специално с отношението към изневярата, аборта, хомосексуалността и традиционното полово-ролево разпределение на задълженията в семейството. Анализът доказва тази хипотеза, като разкрива определено амбивалентно оценъчно отношение, разделящо лицата по линия на по-традиционното светоусещане и разкриването на елементи на по-нова нетрадиционна нагласа.

Петата хипотеза е илюстративна, тя прави паралел между самооценката за щастие и удовлетворението от отношенията в семейството. И двете категории са част от личното благополучие и очакването, както и резултатите разкриват сходни картини при анализа на връзките им с четирите нагласи, обект на интерес в това изследване.

Изводи

Самоопределянето по линия на оценката за щастие и удовлетворение отразяват част от категорията за благополучие, обединяващо личната и социална оценка за него. Личната оценка включва емоционалното благополучие, удовлетвореността от живота, жизнеността, настойчивостта и самочувствието, както и положителното функциониране. Социалното благополучие се определя от поддържащите личността връзки и от доверието и принадлежността. Когато се наблюдават слаби промени в самооценките за благополучие и щастие при промяна на икономически и други обстоятелства, социалната психология и социологията се опитват да обяснят този феномен в рамките на свойствените за двете науки апарат и теоретични схеми – например в изследванията си за амбивалентността, грешките на възприятието, типа мислене или в адаптивността и личностната настойчивост.

Нагласите на човека са част от идентичността му и представляват светоусещане за насоката на развитие и промяна в личността и общността.

Структурирането на нагласите на личността по линия на разграничаването на хуманистично и технократично развитие на обществата обикновено се приема като интернализирана и "твърда", а не "ковка" и повърхностна обща нагласа.

Разграничаването на две групи респонденти по отношение на приемането или не на аборта, както и по-толерантното отношение към хомосексуалните изисква специално внимание. Дали става дума за светоусещане, за възприемане на по-консервативна идеология или по-скоро за частично адаптиране към променливата обществена нагласа, с която политическото управление в България третира въпроси, свързани с демографската криза, не може да се каже. Но всеки от тези варианти изглежда приемлив и обект на специално изследване, извън настоящото.

Допълнително, тук несъмнено играе роля и идеологическата аргументация на лявото и дясното светоусещане (най-малкото онова, което различава ясно либералите от консерваторите в САЩ). Известно е, че сред всички разлики между лявото и дясното [4] въпросът за абортите е най-яркото доказателство за качествено различни когнитивни определения на нагласите [5]. Ще приведем само един пример от изследване на Галъп от 10 май 2018 г. – при сравнение на самоопределилите се като либерално мислещи и социално консервативно мислещи, отношението към аборта, хомосексуалните бракове и изневерите рязко ги разграничава. При 87 на сто поддръжка за хомосексуалните бракове от страна на либерално оценяващите социалните въпроси, сред социалните консерватори стоят само 47 на сто. По отношение на моралността на аборта съотношението е 66% срещу 19% в "да" отговорите. При оценка на приемането на изневяратата съотношението между приемащите я е 13% либерали към 8% консерватори [7]. За съжаление, не е възможно да се извърши сравнение с нашите данни, доколкото на въпроса за политическото самоопределение отговарят несъществена част от респондентите, а и категориите за самоопределение са имената на партиите, които участват в избори, а не светоусещането за ляв/десен.

Бележки:

[1] През 2007 г. четири групи изследователи работят по въпроси, свързани с проучване на опита и намиране на доказателства за условията, които създават благополучие, за връзката и интеграцията на благополучието и устойчивото развитие – дефиницията е плод на техния труд.

[2] Виж повече на www.europeansocialsurvey.org

[3] НПКНИ (2017-2023) е приета с Решение № 354/ 2017 г. на МС като водещата организация за "ESS-България" е УНСС.

[4] Като цяло, тези разграничения обхващат практически всички въпроси за моралността на моралните въпроси – отношението към хомосексуалните бракове, отношението към афтаназията, смъртното наказание, вътрешната сигурност, използването на ембрионални стволови клетки, климатичните промени, благополучието, образованието, икономиката, борбата с тероризма, енергията, доходите, ООН, здравеопазването, имиграцията, частната собственост, социалната сигурност, контролът върху оръжията, социалното подпомагане.

[5] Според либералното виждане жената има право да реши как да управлява тялото. Фетусът не е човешко същество и не може да притежава отделни човешки права. Държавата трябва да уважава решението на жената за аборт, което е лично решение, да уважава това решение и да подпомага онези граждани, които не са в състояние да го финансират. Абортът трябва да е достъпен, безопасен и легален. Според консерваторите човешкият живот започва със зачеването. Нероденото бебе е човешко същество и има отделни от семейството и майката, права. Абортът не може да се покрива от държавата, виж Stu-NewsDaily.com

[7] Виж Gallup, May 2018, <https://www.gallup.com>

Референции:

Неделчева, Т. (2010), Идентичност и благополучие, в Тилкиджиев, Н., Л. Димова (съст.) Благополучие и доверие: България в Европа, Издателство: Изток-Запад, С., с. 85-102

(Nedelcheva, T. 2010, Identichnost i blagopoluchie, v Tilkidzhiev, N., L. Dimova (eds), Blagopoluchie i doverie: Bulgaria v Evropa, Izdatelstvo: Iztok-Zapad, S., s. 85-102)

Тодорова, Е. (1992), Амбивалентността като народопсихична черта на българина, в Социологически преглед, БСА, С., с. 51-61

(Todorova, E. 1992, Ambivalentnostta kato narodopsihologichna cherta na balgarina, v Sotsiologicheski pregled, BSA. S., s. 51-61)

Тодорова, Е. (2011), "Паралели между социалната чувствителност към неравенство и субективната оценка за качествен живот и лично щастие", в "Неравенство и бедност: тенденции в съвременна България и европейски контекст", ИИОЗ-БАН, С., с. 116-131

(Todorova, E. 2011, Paraleli mezhdhu sotsialnata chustvitelnost kam neravenstvoto i subektivnata otsenka za kachestven zhivot i lichno shtastie, v Neravenstvo i bednost: tendetsii v savremenna Bulgaria i evropeiski kontekst, IOZ-BAN, S., s. 116-131)

Defra (2007), Sustainable Development Indicators in Your Pocket, p.111

- Diener, E., Scollon, C. N., & Lucas, R. E. (2009), The evolving concept of subjective well-being: The multifaceted nature of happiness. In E. Diener (Ed.), *Assessing well-being: The collected works of ed Diener* (pp. 67–100). Social Indicators Research Series, Vol. 39. Dordrecht and New York: Springer.
- Esterlin, R.A. (2001), Subjective Well-being and Economic Analysis: A brief Introduction. *Journal of Economic Behavior and Organization*, 45(3):225-236.
- Hutz, C., Midgett, A., Pacico, J., Bastianello, M. & Zanon, C. (2014). The Relationship of Hope, Optimism, Self-Esteem, Subjective Well-Being, and Personality in Brazilians and Americans. *Psychology*, 5, 514-522. doi: 10.4236/psych.2014.56061.
- Kahneman, D. (2000), Choices, Values and Frames, In D. Kahneman, A. Tversky, Eds. (Cambridge University Press, New York, 2000), chap. 38.
- Kahneman, D., A. Krueger, D. Schkade, (2006) Would You Be Happier If You Were Richer? A Focusing Illusion? CEPS Working Paper No. 125 May 2006.
- Kjell, O. N. E. (2011), Sustainable well-being: A potential synergy between sustainability and well-being research. *Review of General Psychology*, 15(3), 255–266. doi: 10.1037/a0024603.
- Morling, B., & Evered, S. (2006), Secondary control reviewed and defined. *Psychological Bulletin*, 132(2), 269–296. doi: 10.1037/0033-2909.132.2.269.

СОЦИОЛОГИЧЕСКИ И СОЦИАЛНОПСИХОЛОГИЧЕСКИ ИЗМЕРЕНИЯ НА БЛАГОПОЛУЧИЕТО И ОЦЕНКАТА ЗА ЩАСТИЕ ПО ДАННИ ОТ ISSP 2018

Резюме

Статията разглежда основните тези на социологическите и социалнопсихологически аргументи при операционализиране на категориите "благополучие", "удовлетворение" и "щастие", използвани във всички социални изследвания и по специално в европейското социално проучване (ESS). Прави се опит за проверка на няколко хипотези, свързани с различни социологически и социалнопсихологически ефекти при оценки, основани на самоопределяне, сред които аспирационната бягаща пътека, проверка на когнитивната страна, субективното благополучие и наличието на промяна в нагласите за светоусещане.

Ключови думи: социално проучване, благополучие, щастие, хедонистична пътека

JEL: Z130

SOCIOLOGICAL AND SOCIO-PSYCHOLOGICAL DIMENSIONS OF WELL-BEING AND HAPPINESS RATING BASED ON ISSP DATA, 2018

Elka Todorova*

Abstract

This article examines the main sociological and social psychological arguments when operationalizing empirically the concepts of "well-being" and "happiness". Using data for Bulgaria in ISSP 2018 we examine several hypotheses related to different sociological and social psychological effects taking place in the process of self-assessments, i.e. hedonic relativism and aspirational treadmill, the influence of education on the cognitive part of the subjective well-being and susceptibility to attitudinal changes in respondent's traditional worldview.

Key words: social survey, well-being, happiness, hedonic treadmill

JEL: Z130

---

* Elka Todorova, Professor, DSc (Sociology), Department of Economic Sociology, UNWE, email: etodorova@unwe.bg